

Araştırma

ORTOPEDİK ENGELLİ KADINLARIN SORUN VE BEKLENTİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA: TUZLA İLÇESİ ÖRNEĞİ

A Study on Orthopedically Handicapped Women's Problems and Expectations: Tuzla County Example

Dilek KURNAZ ÖZDEMİR*

*Sosyal Hizmet Uzmanı,
Kartal Adliyesi 2. Aile Mahkemesi

ÖZET

Günümüzde engellilik nedeniyle yaşanan sorunlar tüm toplumlarda hala önemini korumaktadır. Engellilerin yaşadığı sorunları ortopedik engelli kadınların daha yoğun yaşadıkları düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, İstanbul İli Tuzla İlçesinde ikamet eden, Tuzla Belediyesi Engelli Koordinasyon Merkezi'nde kaydı bulunan ve merkezden en az bir kez hizmet almış, 15 yaş üstü ortopedik engelli kadınların hali hazırdaki eğitim,

istihdam ve iş yaşamı, ayrımcılık, aile ve evlilik yaşantısındaki sorunları ile devletten, yerel yönetimden, sosyal çevreden ve gelecekte beklentilerinin neler olduğunu belirlemektir. Bu amaçla veriler, araştırmacı tarafından geliştirilen 119 sorudan oluşan form aracılığı ile 81 ortopedik engelli kadınla yüz yüze görüşme yapılarak toplanmıştır.

Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların, engelleri ve toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile eğitim, istihdam ve iş yaşamı, aile ve evlilik yaşamında sorunlar yaşadıkları ve ayrımcılığa uğradıklarını düşündükleri görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Engelli, ortopedik engelli kadın, güçlendirme yaklaşımı, toplumsal cinsiyet

ABSTRACT

This study examines "Orthopedically Handicapped Women's Problems and Expectations: Tuzla County Example" is to identify the problems of handicapped women concerning education, employment and business life, family and married life, and arising out of discriminatory behaviours by the reason of being handicapped women. It was objected to put their expectations forward from government, local administration, social environment and future.

The research was applied to 81 orthopedically handicapped women who are registered to Istanbul Tuzla Municipality Handicapped Coordination Centre and have acquired assistance from the centre once in minimum. The data was collected by making interviews with a questionnaire developed by the researcher.

It can be said that the orthopedically handicapped women participants of this research are having difficulties in education, employment, family/married lives and encountering discrimination due to their handicaps and society's sex oriented approaches.

Key Words: *Handicapped, orthopedically handicapped women, method of empowerment approach, gender.*

GİRİŞ

Geçmişten günümüze her toplumda var olan engellilik olgusu, içinde yaşadığımız zaman diliminde de ciddi bir sorun olarak önemini korumaktadır. Engellilere yönelik geçmişte varolan olumsuz algı ve yargılar aradan geçen zamanda şekil değiştirerek günümüze kadar taşınmıştır. 1993 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Raporu'nda; engelli bireylerin insan haklarının tüm dünyada çeşitli derecelerde ihlal edildiği belirtilmektedir. Engelli insanlar "eşitlik" için mücadeleye etmekte ve bunu yaparken de birçok engel yaşamaktadır. Kadınlar da engelliler gibi eski çağlardan bu yana erkek egemen dünyada arka planda kalmışlardır. Kadınların engellilik gibi faktörler yüzünden tam eşitlik ve ilerlemeye ulaşmada engellerle karşılaştığı kabul edilmektedir. İnsan hakları ve eşitlik olguları ile birlikte gelişen ve değişen toplumda, ortopedik engelli kadın olmak, kadınların toplumsal hayatta yaşadıkları sorunları ve ayrımcılığı pekiştirmekte ve ortopedik engelli kadınları insan hakları ihlalleri ile karşı karşıya bırakmaktadır. Cinsiyet ve engel konusu biraraya geldiğinde yaşanan sorunlar çok yönlü bir boyut kazanmakta ve derinleşmektedir. Cinsiyet ve engeli nedeniyle çifte ayrımcılığa uğrayan engelli kadınların sosyal durumu ülkeden ülkeye ve bireysel koşullara göre değişmekle birlikte engelli kadınların toplum ve aile tarafından engelli kadın olarak daha az desteklenme, eğitim rehabilitasyon vb. hizmetlere ulaşmakta daha fazla zorluk çekme, ekonomik yönden

daha fazla bağımlı olma ve sınırlı eğitim alan, mesleki eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamayan, olumsuz bakış açısı gibi nedenlerle işverenlerce tercih edilmeyen ve fiziksel, seksüel, psikolojik şiddete ve istismara daha çok maruz kalan bir kesimi oluşturduklarından söz edilebilir (Abu Habib, L., 1995: 49-53). Engelli kadınların sıklıkla karşılaştıkları sorunlar ise; tıbbi bakım hizmetlerinden yeterince yararlanamama, işsizlik, eğitim yoksunluğu, kadınlara yönelik hizmet ve programların azlığı ya da hiç bulunmaması, fiziksel istismara maruz kalma, önyargı, ayrımcılıktır (Özcan, 2005: 177).

Bu çalışmada, engellilik sorununun birey kaynaklı olduğunu savunan medical modelden farklı olarak sorunu kadın ve engelli olduğu için toplumla bütünleşmesi engellenen ve toplumda görünür kılınmayan toplumdan kaynaklandığı üzerinde duran sosyal modelden hareketle, ortopedik engelli kadınların sorunlarının belirlenmesi, beklentilerinin öğrenilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte ortopedik engelli kadının güçlenmesine özellikle toplumda varolan toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle engel olan sorunların çözümünde toplum yapısının değişmesi, engelli bireyleri kabullenici ve eşitlikçi bir toplum yapısı oluşturulması konuları önem kazanmaktadır. Bu çalışma ile ortopedik engelli kadının, Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'da da bahsi geçen eğitim, istihdam ve iş yaşamı, ayrımcılık, aile ve evlilik yaşamındaki sorunları ile devletten, yerel yönetimden sosyal çevreden ve gelecekte beklenenleri ortaya konmuştur. Araştırmanın ortopedik engelli kadınların sorunlarının tespiti ve çözümü ile beklentilerinin

karşılanması yolunda atılacak adımlar için veri kaynağı oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırma, sayısal verilere ulaşmayı ve genelleme yapmayı olanaklı kılan nicel araştırma modeli ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma, betimleyici (descriptive) araştırma türünde bir çalışmadır. Betimsel tarama modeli, geçmişte ya da hala varolan bir durumu olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. "Araştırmaya konu olan birey, nesne, kendi koşulları içinde ve varolduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkilendirme çabası gösterilemez. Bilinmek istenilen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu uygun bir şekilde gözlemleyip belirleyebilmektir (Karasar,1991: 77). Benzer çalışmaların sınırlı olması, bu konuda bulguların yeterli olmaması denence oluşturulmasına olanak vermediğinden, araştırma soru cümleleri geliştirilerek hazırlanmış, bu soru cümlelerine yanıt aranmıştır. Ayrıca, "Veriler yeterli olsa ya da oluşum halindeki olay, nesne ya da bireylere ilişkin hangi tür verilerin toplanacağına araştırmacı karar verse ve toplasa bile, olası nedenlerin birden çok olabileceği ve değişkenleri ayrıca kontrol etme olanağı bulunmadığı için, alınan sonuç gerçek neden-sonuç ilişkisi biçiminde yorumlanmaz; bu konuda yalnızca bir ipucu sayılabilir" (Karasar, 1991: 77-78). Araştırma ile araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların eğitim, istihdam ve iş yaşamı, ayrımcılık, aile ve evlilik yaşantısındaki sorunları ile devletten, yerel yönetimden, sosyal çevreden ve gelecekte beklenenleri kendi ortamlarında incelenmeye ve ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmada, İstanbul İli Tuzla İlçesinde ikamet eden ve Tuzla Belediyesi Engelli Koordinasyon Merkezi'ne kayıtlı ve kurumdan en az bir kez hizmet almış, 15 yaş üstü ortopedik engelli kadınlar tamsayım yapılarak çalışma evreni olarak seçilmiştir. 15 yaş ve üzeri yaş dilimindeki ortopedik engelli kadınların çalışma evreni olarak seçilmesinde 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesine göre çalışmaya başlama yasal yaşının on beş olarak kabul edilmesi etkili olmuştur.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından geliştirilen 119 sorudan oluşan "görüşme formu" kullanılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Çalışmanın verileri Mayıs-Temmuz 2009 tarihleri arasında araştırmaya katılanların sözlü onayları ile yüz yüze görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşmeler ortalama 45 dakika sürmüştür. Veri toplama sürecinde görüşme yapılan bazı ortopedik engelli kadınları, aile üyelerinin yalnız bırakmak istemesi, bazı kadınların sorulara detaylı yanıt vermek istemeleri ve kadınların bazı soruların yanıtlanmasında duygusal yoğunluk yaşamalarından kaynaklanan güçlükler yaşanmıştır.

Verilerin Analizi

81 ortopedik engelli kadın ile yapılan yüz yüze görüşmede toplanan veriler, hazırlanan yönerge çerçevesinde SPSS (Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı) 17.0 Programı aracılığı ile bilgisayar programına aktarılıp bulgular

sayı ve % ile yorumlanarak, çizelgeler nicel olarak sunulmuştur.

BULGULAR

Araştırmaya Katılan Kadınları Tanıtıcı Bulgular

Araştırmaya katılanların %24,7'inin 33- 38 yaş grubunda, %75,3'ünün İstanbul dışında doğup, sonradan göç ile İstanbul'a yerleştikleri ve %85,2'sinin 12-35 yıldır İstanbul'da yaşadıkları, %53,1'inden fazlasının medeni durumunun bekar olduğu, %40,7'sinden fazlasının anne, baba ve kardeşlerle yaşadığı, %29,6'sına yakınının doğduktan sonra 0- 5 yaş diliminde engelli olduğu, %35,8'inden fazlasının kaç yaşında engelli olduğunu bilmediği, %39,5'sinin engel derecesinin %40- %59 arasında olduğu, yine %42'sinin geçirilen hastalık nedeni ile engelli olduğu, ailelerinde kendilerinden başka engelli bulunanların oranının da %32,1 olduğu ve bu bireylerin yarıdan fazlasının (%53,8) kardeşler olduğu tespit edilmiştir. Ortopedik engelli kadınların aile yakınlarındaki engel türlerine bakıldığında, %69,2'sinin kendileri gibi ortopedik engelli olduğu ve engelli yakını olanların %38,5'sinin yakınının özürlü sağlık kurulu raporunun olmadığı, yardımcı cihaz, araç ve gereç kullananların %35,3'ünün daha çok tekerlekli sandalye kullandığı saptanmıştır. Araştırmaya katılan kadınların yarısının (%45,7), aileye giren ortalama gelirlerinin 501- 700 TL olduğu, %66,7'sinin sosyal güvencesinin olduğu, %77,8'inden fazlasının sosyal güvencesinin aile üyelerine ait olduğu, %72,8'inin özürlü maaşı almadığı, yalnız %14,8'inin evde bakım parası aldığı belirlenmiştir.

Dünyadaki yoksullar içerisinde en yoksul konumda engellilerin olduğu

verilerle sabittir (Thomas, 2005, Akt.: Erbil, 2007: 949- 953). Araştırmaya katılan kadınların yarısının aileye giren ortalama gelirlerinin 501- 700 TL olduğunun tespit edildiği araştırma verileri bu bilgileri destekler niteliktedir. 2009 Ocak ayı itibariyle dört kişilik bir ailenin yoksulluk sınırının 2 bin 395, açlık sınırının 735 TL olduğu göz önüne alındığında araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların %60'ının açlık sınırının altında, neredeyse tamamının da yoksulluk sınırının altında yaşamını sürdürdüğü görülmektedir. Yoksulluğun engelli birey ve aileler üzerinde neden ve sonuç olarak önemli olumsuz etkileri olduğu düşünüldüğünde yoksulluk sorununun çözümlenmesi gerekmektedir (Küçükkaraca ve diğ., 2008: 93). Bununla birlikte işsizliğin ve ekonomik sorunların evlenme yaşını geciktirici bir etkiye sahip olduğu göz önüne alındığında, araştırmaya katılan engelli kadınların yarısından fazlasının bekar olmasında gelir düzeyinin düşük olmasının olumsuz etkisinden söz etmek mümkündür (Karataş, 1996:65). Aile de engelli yakının fazlalığı ve özür-lü sağlık kurulu raporu almamış olanların fazlalığı, araştırmaya katılanların ve aile yakınlarının danışmanlık desteğine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Eğitim

Araştırmaya katılanların eğitim ile ilgili araştırma bulgularına bakıldığında, %32,1'inin kız çocuk olduğu için okula gidemediği, açık öğretime devam edenlerin yarısının ulaşım engeli nedeniyle açık öğretime devam ettiği, hiçbirinin mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmeti almadığı, okula giderken %69,9'unun tekerlekli sandalye ya da koltuk desteği kullanarak veya yürüyerek okula

gittiği, tekerlekli sandalye kullananların %50'sinin hiç eğitim almadığı tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların yarısından fazlasının (%56,6) okula giderken ulaşım ile ilgili sorun yaşadığı görülmektedir. Ulaşımında yaşanan en önemli sorun okulun uzak olması iken, en önemli ikinci sorun okula yalnız gidip gelememek olarak tespit edilmiştir. Okula giderken kentin fiziki koşulları nedeni ile sorun yaşayanların oranı %62,3'dür. Kentin fiziki koşulları arasındaki en önemli sorun alt ve üst geçitler, kaldırımlar, merdivenler, kaldırımlarda rampa olmamasıdır. Araştırmaya katılan kadınların tamamına yakını (%93,8) eğitim hayatında diğer kadınlardan ve ortopedik engelli erkeklerden daha fazla sorun yaşadıklarını düşünmektedir. Eğitim hayatları boyunca karşılaştıkları en önemli sorunun ise ulaşım olduğu anlaşılmaktadır. Eğitim hayatlarına devam etselerdi %30,9'unun öğretmen olmak istedikleri görülmektedir.

Cinsiyet farklılığı açısından bakıldığında, engel dışında kadın olmak da engelli kadının eğitimini engellemektedir. Engelli kadının eğitim sorunu, ülkemizde yerleşik olan kadına genel bakışın bu alana ağır bir yansımasıdır (Kelleci, 2005: 105). Llyod (1992)'a göre engelli aileleri engelli kız çocuklarının eğitim sürecinde düşük beklenti içerisinde. Aileler kız çocuklarının okul başarısı ile ilgilenmemektedir. Engelli olup olmamalarının da bu konuda önemli olmadığı öne sürülmektedir. Araştırma bulguları bu bilgileri destekler niteliktedir.

Ortopedik engelli kadınların eğitimlerinde, eğitim kurumlarının fiziki koşullarının ortopedik engelli bireylerin ulaşamayacağı şekilde tasarlanmış olması da önemli bir sorundur. Çoğu eğitim binasında tekerlekli sandalye kullanan

bireyler düşünülmemiştir (Bilgin, 1997: 22). Araştırma sonuçları bu bilgilerle benzerlik göstermektedir. Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların, kadın ve engelli olmaları nedeni ile yeterli eğitim imkanlarından faydalanamayarak düşük eğitim seviyesinde kaldıkları ve bunun sonucunda da meslek edinme ve ekonomik konularda sorunlar yaşadıkları görülmektedir. Kentin fiziki koşullarının engellilere uygunluğu ve ulaşımın erişilebilirliği halinde eğitimde ve iş yaşamında engellilerin daha fazla yer alabileceği görülmektedir. Bu yönde geliştirilecek sosyal politikalara ve bunların uygulanabilirliğinin sağlanmasına ihtiyaç vardır. Kadınların eğitim düzeylerinin artması, sağlıklı çocukların yetiştirilmesinde ve dolayısıyla sağlıklı toplum yapısında önemli rol oynamaktadır.

İstihdam ve İş Yaşamı

Araştırmaya katılanların istihdam ve iş yaşamlarına ilişkin bulgulara bakıldığında, %90,1'dan fazlasının işe yerleştirilmeleri, yine tamamına yakını (%96,3) işe yerleştirdiklerinde nasıl çalışacakları ile ilgili yasal hak ve düzenlemelerden haberdar olmadıkları, hiçbirinin mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyon almadıkları, %79'unun hiç çalışmadığı ve çalışmayanların çalışmamasına rağmen %86,5'sinin iş aramadıkları, iş aramamalarında çalışma hayatının zorlayıcı olacağını düşündükleri, iş arayanların eğitiminin yetersiz (%30), kentin fiziki koşullarının elverişsiz (%30) ve ulaşımında yaşanan zorluklar (%30) nedeni ile iş bulamadıklarını düşündükleri, işe yerleştirmede sorun yaşayanların %28,6'sının fiziksel görüntüsü nedeni ile sorun yaşadığı görülmektedir. Araştırmaya katılan ve çalışan 7

ortopedik engelli kadının iş yerinde iki yılını doldurmamış olduğu, işe yerleştikten sonra en fazla %31,3'ünün kentin fiziki koşulları nedeni ile sorun yaşadıkları, yine aynı oranla bazen ulaşım nedeniyle, %14,2'sinin de bazen bir boyuttaki engelin diğer alanlara da genellenmesi nedeniyle sorun yaşadıkları görülmektedir. Ulaşım ile ilgili sorun yaşayan çalışan kadınların %50'sinin toplu taşıma araçlarına binme ve aynı oranla işyeri servisine binme nedeniyle sorun yaşadığı, işyerinin fiziki koşulları nedeni ile sorun yaşayanların %66,7'sinin merdivenler, merdivenlerde korkuluk olmaması, 33,3'sinin asansör olmaması nedeniyle sorun yaşadığı görülmektedir. İşten ayrılanların %37,5'sinin neden işten çıkarıldığını bilmediği, bu oranı %25 ile eşin çalışmasını istememesinin izlediği tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanların tamamının (%95) diğer kadınlardan istihdam alanında daha fazla sorun yaşadıklarını düşündükleri, %59,3'ünün ise istihdam alanında ortopedik engelli erkeklerden daha fazla sorun yaşadıklarını düşündüğü görülmektedir.

Özellikle kadınların çalışma hayatlarına katılmaları ile ilgili ülkemizde sosyal bir direnç vardır. DİE (2002)'ye göre istihdam edilen engellilerin %82,6'sı erkek, %17,4'ü kadındır. Çalışanların büyük çoğunluğu erkektir. İşgücüne katılmayan nüfusun %68'ini engelli kadınlar oluşturmaktadır. Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre ise engelli nüfusun yarısından fazlasını oluşturan engelli kadınların işgücüne katılımı engelli erkeğin işgücüne katılım düzeyine göre daha düşüktür. Engelli kadınların işgücüne katılım oranı %6,71 iken; bu oran erkeklerde %32,22'dir (DİE; ÖİB, 2002). Engelli kadınların eğitimsiz ya

da düşük eğitilmiş olmaları, mesleki rehabilitasyon almamış olmaları, engellenen uygun iş ve işyeri imkanlarının sınırlı olması gibi nedenlerle bu durum pekişmektedir (Kuzgun ve Aydın, 2005: 223- 231). Araştırmaya katılanlar arasında çok az çalışan olması bu bilgileri doğrular niteliktedir. Engelli erkekler ve engelli kadınların karşılaştırıldığı araştırmalarda, engelli kadınların yoksulluk ve ayrımcılık konularından daha fazla etkilendiği tespit edilmiştir (Osunluk ve Uğurlu, 2005:411). Araştırmaya katılan kadınların bu yöndeki düşünceleri araştırma sonuçları ile benzerlik göstermektedir.

İstihdam alanında yaşanan sorunlarda, işverenin fiziksel bütünlük beklentileri, eğitimsizlik, işverenlerin aradıkları niteliklere sahip olmama, yani niteliksiz işgücü durumunda olma, işverenlerin engellileri işe alma isteksiz olmaları, işverenlerin engelli bireylerle ilgili verimsiz ve işe yaramaz olduklarını düşünmeleri ve toplumun engellilerin sorunlarının hayırseverlikle çözülebileceğine inanmaları sayılmaktadır (Işıkkhan, 2001: 175-188). Bununla birlikte Karataş (1997- 1998:12)'in belirttiği gibi, fiziksel çevre çeşitli engelli gruplarının gereksinimlerini karşılayacak biçimde tasarlanıp inşa edilmiştir. Bina düzenlemelerinin ve mimari uygulamaların engelli insanları dışladığı, kent mekanlarının sanki engellilerin hiç bir yere gidememesi için tasarlandığı belirtilmektedir (Kitchin,1998: 346). ÖZİDA Araştırması (2002)'na göre, engel türü fark etmeksizin genelde engelli bireylerin %68'inin yaşadığı çevrede, yaşadığı bina, cadde, sokak ve yollarda engeline uygun olarak herhangi bir düzenleme bulunmadığı tespit edilmiştir. Engellilerin engelli olmayanlara

göre üç kat daha az seyahat ettiği belirlenmiştir (Office for Disability Issues, 2006, Akt.: Kolat, 2007:1076). Ulaşımda yaşanan güçlüklerin en büyük etkisi sosyal dışlanmadır. Bireyin kendine olan güven ve saygısı sosyal izolasyon ile azalmaktadır ve bu durum bağımsız karar geliştirmesini ve arkadaş edinmesini engellemektedir. Engelli olmak başlı başına beden imajında değişme, özsayı ve özgüvende azalma, cinsel kimlikte bozulma, depresyon, eşin sadakatinden şüphelenme, anksiyete, üzüntü, öfke, çaresizlik gibi değişik duygulara neden olmaktadır (Hartman ve diğ.,1983:370-374). Araştırma sonuçlarında kadınların iş aramamaları ve çalışamayacaklarına olan inanç bu bilgilerle birleştirildiğinde mevcut mimari düzenlemelerin engelliler düşünülerek değiştirilmesi ve yeni yapılacakların engelliler düşünülerek tasarlanması gerekmektedir.

Ayrıca cinsiyetçi bakış açısı ile eşin ortopedik engelli kadının çalışmasına izin vermemesi, çocuklarına ve eşe bakmak sorumluluğunun kadında olmasının da ortopedik engelli kadınların iş yaşamına girmesini engelleyici olduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan ve işten ayrılan kadınların işle ilgili haklarını bilmesi, bu haklarını kullanabilmesi ve koruyabilmesi, kendi seçimlerini yapabilmesi ve güçlerinin farkına varabilmesi için güçlendirme yaklaşımı çerçevesinde desteklenmeye ihtiyaçları olduğu görülmektedir.

Aile ve Evlilik Yaşamı

Araştırmaya katılanların %85,2'sinin engelli kadın olmanın aile ve evlilik yaşamında sorun yarattığını düşündüğü, %32,1'inin aileleri tarafından hasta olarak algılandığı, %21'inden fazlasına

yetiştirme sürecinde annenin kendisine diğer kardeşlerine davrandığından daha ilgili davrandığı, %13,6'sına annesinin acıdığı ve %11,1'inden fazlasının annesinin kendisine kızdığı, %17,3'ü oranındaki kadına yetiştirme sürecinde baba tarafından kızıldığı, %13,6'sından fazlasının babası tarafından dövüldüğü, aynı oranda babası tarafından hakarete uğradığı, yetiştirme sürecinde %25,9'unun en önemli sorununun ekonomik sorunlar olduğu, yarıya yakınının (%44,4) kardeşleri ile ilişkilerinin bazen kendilerine refakatçi olmaları nedeni ile olumsuz etkilendiği, %29,6'sının eve ait işlerini annelerinin yaptığı, %61,7'sinden fazlasının yaşadığı evin koşullarının engeline uygun olmadığı, %75,3'ünden fazlasının aile üyelerinden bazen korktuğu görülmektedir.

Akkök (1982), çalışmasında kesin engelli tanısı alınan çocukla ilgili ailenin, reddetme, kızgınlık, uzlaşma, depresyon ve kabullenme davranışların aşamalı olarak gerçekleşebileceğini ya da aile bu aşamalardan herhangi birinde kalabileceğini belirtmektedir (Akkök, 1982:3-5). Araştırma sonuçları bu bilgileri doğrular niteliktedir. Araştırmaya katılanların aile ile ilişkilerinde sorunlarının olduğu ve yetiştirme sürecinde aile ilişkilerinin özellikle engel nedeni olumsuz etkilendiği saptanmıştır. Aile, ait olma duygusunun temelini atıldığı yerdir. Ait olma ihtiyacı insanın temel ihtiyaçlarından ve karşılanması bireyin kendine güven ve saygı duymasını sağlar. Bu ancak destekleyici ve bireyi önemseyen ilişkiler içerisinde gerçekleşir. Birey değerli bulunmadığı bir sosyal ortamda özsayı ve özgüven gerçekleştiremez (Schaller ve De La Garza, 1999:7- 18). Araştırmaya

katılan ortopedik engelli kadının çoğunun sorun yaşadıkları aile üyeleri ile birlikte hala yaşadıkları düşünüldüğünde psiko-sosyal olarak sorunları olduğu, profesyonel yardım ve desteğe ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra özellikle engelli bireyin kendinden utanma ve kendini suçlama duygusunu azaltması için de güçlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, ortopedik engelli kadınların kaliteli yaşam beklentisi için temel haklarının bilinmesi ve savunulması gerekmektedir. Sosyal hizmet mesleği, engellilerin hayatın her alanına eşit katılımları için savunuculuk rol ve fonksiyonlarını yerine getirmesi gerekir (Küçükkaraca, 2001: 227- 231).

Araştırmaya katılan evli kadınların tamamının evlilikten doğan hak ve yükümlülüklerinden haberdar olmadığı, %51,9'undan fazlasının evliliklerinde yaşadıkları sorunların engelli olmalarından kaynaklanmadığı, %29,6'sının eş tarafından bazen hakarete uğrama davranışıyla karşılaştığı, %33,3'üne yakınının eşten bazen korktuğu, araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların eşlerinden korkmalarının ailenin diğer üyelerinden korkma durumları incelendiğinde, %60'ından fazlasının eşinden korkmayıp ailenin diğer üyelerinden korktuğu veya bazen korktuğu görülmektedir. Araştırmaya katılan boşanmış kadınların %66,7'sinin boşanmalarının nedeninin engelli olmalarından kaynaklandığı görülmektedir.

Kadının herhangi bir engeli olmasının aile içerisinde kadına yönelik şiddete neden olduğu belirtilmektedir (Vural-Dinçkol, 1998: 35-50). Ayrıca, yurt dışında yapılan çalışmaların çoğunda engelli kadınların özellikle eşleri tarafından duygusal ve fiziksel istismara

uğratıldıkları belirtilmektedir. Fiziksel engeli bulunan 31 kadın üzerinde yapılan bir araştırmada bu kadınlardan %81'inin cinsel, fiziksel ya da duygusal istismara uğradıkları belirtilmektedir. İstismara uğramış 55 kadın üzerinde yapılan bir başka araştırmada %15'inin cinsel, %17'sinin fiziksel, %23'ünün duygusal istismara uğratıldıkları tespit edilmiştir (Vural- Dinçkol, 1998: 35-50, Chank ve diğ., 2003: 699-708). Engelli kadının fiziksel istismarı kocası tarafından tokatlamadan başlayan ve ciddi eylemlere kadar uzanabilen türlerde olabilmektedir (Başar, 1998: 13-15). İstismarın türü engelli bireyin kullandığı yardımcı araç gerece ulaşmayı engelleme, uygun olmayan bir ortamda terk etme, savunmasız bırakma, temel ihtiyaçlarını (yeme, içme, banyo vb.) engelleme gibi gerçekleşmektedir (Ford ve Moore, 2000: 61-72, Hossaneh ve Curry, 2002: 96-194, Chang ve diğ., 2003: 699-708). Bununla birlikte kadınların kültürden öğrendikleri iyi ve fedakar eş rolüne ters düşecek şekilde davranmamaya çalıştığı ve evlerinde gördükleri şiddeti benimseyerek, bu durumdan kolay kolay yakınmadıkları, kültürel değerler gereğince de aile içinde şiddete maruz kalsa bile bunu çevreye anlatmaması gerektiğini öğrendikleri belirtilmektedir. Gizlemek ve aile bütünlüğünü korumak ideal eşin en önemli erdemleri arasında kabul edilmektedir (Vural- Dinçkol, 1998: 35-50, Aral ve diğ., 2005: 31- 32). Araştırma sonuçları bu bilgileri destekler niteliktedir.

Araştırmaya katılanlardan evli olanların %66,7'sinin engelli olarak evlendiği, engelli olmanın eş bulma/evlenmede güçlük yarattığını düşünenlerin %28,6'sından fazlasının karşı tarafın

ailesinin engelli olduğu için kendisini istememesi ve aynı oranla kendisine benzer fiziksel özelliklere sahip birini bulmak için beklemesinden kaynaklandığı, yine fiziksel görüntüsü ve karşı tarafın kendisine engeli nedeni ile nasıl davranacağına güvenemediği için evlenmede güçlük yaşadığı ve %69,1'inden fazlasının aile ve evlilik hayatında ortopedik engelli kadınların ortopedik engelli erkeklerden daha fazla sorun yaşadığını düşündükleri tespit edilmiştir. Araştırmaya katılanlardan evli olanların %66,7'sinin görücü usulü ile evlendiği, %50,7'sinin eşinin engelli olduğu, %66,7'sinin eşini seçerken engelli olmasına dikkat ettiği, eşi engelli olanların %66,7'sinin kendisini daha iyi anlayacağını düşündüğü için engelli eş seçtiği, engelli eşi olanların %44,4'inin eşinin de engelli olması nedeniyle evlilikte problem yaşadığı, engelli eşleri olanların tamamının da kendileri gibi ortopedik engelli eşleri olduğu görülmektedir.

Engelli kadınların bir kısmı anne, eş rollerini yerine getiremeyeceklerinden ve bu rollerin gereklerini başarılı bir şekilde yürütemeyeceklerinden söz etmektedir (Lloyd, 1992: 207- 221). Araştırma bulgularından araştırmaya katılan kadınların evlenmeyi düşünmemesinde engelli olmak ve fiziksel kısıtlılıkların engelleyici olduğunu belirtmeleri bu bilgileri destekler niteliktedir. Yapılan çoğu araştırmada, engelli kadınların çok azı evlenmekte; evlenmiş olsalar bile çoğunluğu ayrı yaşamakta veya boşanmakta; eğer çocukları varsa sıklıkla bu çocukları tek başlarına yetiştirmek zorunda kaldığı belirtilmektedir (Florian ve Dangoor, 1994: 735-746). Yine özür lülüğün sonraki kuşaklara geçeceğinden endişe ettiği için özür lü kızlarının evlenmesini istemeyen

anne- babalar vardır (Arıkan, 2001:27). Araştırmaya katılan kadınların engel ile evlenme ilişkisi, cinsellikleri, çocuk sahibi olabilme ve engelin çocuklara geçişi ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıkları, eğitim düzeylerinin düşük olmasının ve toplumun ve ailenin engelli kadını cinsiyetsiz ve evlenemez görmesinin de evlilik ve çocuk sahibi olma ile ilgili kendilerini engellemelerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların eş ve anne olarak üstlendikleri rollerde doyum bulmaları bu nedenle güçleşmektedir (Lloyd, 1992: 207- 221).

Oppong ve Abu (1985), kadın olmanın toplumsal rollerini toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak "annelik, eş olma, ev kadınlığı, akrabalık, mesleki, topluluk ve bireylik" şeklinde yedi temel rol olarak belirlemektedir; özellikle engelli kadınların sosyal olarak kodlanmış cinsel özellikleri, üreme temelli rolü ile eğitim ve çocuk yetiştirme rolünün reddedilişi; yetersiz ve çekici olmayışın önemini göstermektedir. Bu rollerin reddi ise, engelli kadının cinsel yaşamda reddedilişi ile sonuçlanmaktadır (Nisha, 2006: 3- 4). Ortopedik engelli kadınların bu rolleri yerine getiremeyeceklerinin toplum tarafından düşünülmesi, bir anlamda cinsel yaşamdan, aile ve toplumsal yaşamdan da reddedilişi sonucunu doğurabilmektedir. Bu durum da kadınların toplumsal hayatın her alanında sorun yaşamasını kaçınılmaz kılmaktadır. Araştırma bulguları toplumun olumsuz tutum ve inanışlarından ortopedik engelli kadınların etkilendiklerini aile ve evlilik yaşamında sorun yaşamasına neden olduğunu göstermektedir.

Bunlarla birlikte evin fiziksel koşullarının engele uygun olmamasının da aile

ilişkilerinde olumsuzluk yarattığı, engelli kadının aileden bir başkasına ihtiyaç duymasına sebep olduğu ve bu durumun evlilik ilişkisini çifte açmaza soktuğu söylenebilir. Genel olarak, araştırmaya katılan çocuklu kadınların engelli olmalarının aile içi ilişkilerde meydana getirdiği zorluğun yarısından fazlasında (%55,9) çocuklarla yeterince ilgilenememe, eşle yeterince ilgilenememe, ev işleri ile yeterince ilgilenememe olduğu, %38,2'sinin çocuklarla ilgili işlerini çocukların ve başkalarının yaptığı anlaşılmaktadır. Araştırmaya katılanların %69,1'sinden fazlasının evlilik yaşamında ortopedik engelli kadınların ortopedik engelli erkeklerden daha fazla sorun yaşadıklarını düşündükleri belirlenmiştir. Bununla birlikte çoğu engelli kişinin başarılı eş ve ebeveyn olabildiğinden de bahsedilmektedir (Mittler, 1995: 289-333). Araştırma sonuçları bu bilgiyi destekler niteliktedir.

Ayrımcılık

Araştırmaya katılanların, %85,2'sinin toplumun kendilerine fiziksel görünümleri nedeni ile farklı davrandığı, %32,1'inin toplum tarafından korunmaya muhtaç ve %27,2'sinin aciz olarak görüldüğünü düşündüğü, %18,5'inin toplum tarafından her zaman küçümsendiği, %70,4'üne sürekli bakıldığı, %67,9'undan fazlasına toplumun acıdığı, %64,2'sinin bazen toplum tarafından küçümsendiği, %51,9'undan fazlasının toplum tarafından aşağılandığı, %49,4'ünü bazen kandırmaya çalıştığı ve aynı oranla sözel olarak rahatsız ettiği, %42'sinden fazlasının toplum içinde karşılaştıkları en önemli sorunun acıma olduğu, arkadaş edinmede güçlük yaşayanların %30,3'ünün kentin fiziki koşulları nedeni ile dışarı

çıkamaması nedeni arkadaş edinmede güçlük yaşadığı, tamamına yakınının medya tarafından ortopedik engelli kadınların sorunlarının yansıtılmadığını düşündükleri, %92,6'sından fazlasının medyada ortopedik engelli kadınların bağımlı (%28,4), aciz (%27,2) ve korunmaya muhtaç (%27,2) olarak yansıtılmadığını düşündükleri anlaşılmaktadır.

Weinberg (1983)'e göre, engeli olmayan bireyler engelli olan bireylerin sosyal haklarını dört şekilde ihlal etmektedir; sürekli bakma, zorlayıcı tarzda soru sorma, istemeden yardım etme, aşağılama ve alay etme. Araştırma bulguları bu bilgilerle benzerlik göstermektedir. Yine, İngiltere'de her dört engelliden biri ayrımcılık ve taciz ile karşı karşıya olduğu, her on kişiden sekizinin ise sosyal dışlanmaya uğradığı belirtilmektedir (Office for Disability Issues, 2006, Akt.: Kolat, 2007:1076). Bu araştırmanın sonuçları ile de araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların, engelleri ve toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile eğitim, istihdam ve iş yaşamı, aile ve evlilik yaşamında sorunlar yaşadıkları ve ayrımcılığa uğradıkları ortaya konmuştur. İnsanların kendi gibi olanı kabul etme eğiliminde olup, ötekine karşı olumsuz, ön yargılı tutum ve davranışlarda bulunduğu, birçok çalışmada doğrulanmıştır. Weinberg (1983)'e göre, "fiziksel engelli olanların ruhsal ve sosyal yetersizlikleri bulunduğu düşünülmektedir. Yine yapılan araştırmalara göre, çocuklar engellileri "daha az istenen kişiler" olarak görmektedir. Bir alanda yaşanan engelin genellendiği ve pek çok genç insanın engellilere karşı olumsuz davranışlarda bulunduğu ve ortak yapılması planlanan etkinlikler de dışlama eğilimi gösterdiklerinden söz edilmektedir (Stoval

ve Seadlacek, 1983: 325- 330). Toplumun bu yöndeki yaklaşımları engellileri ötekileştirmekte, engel durumunu başka alanlara da genellemekte ve engellileri bir çok alandan dışlayan bir toplum yapısı oluşmasına sebep olmaktadır (Reeve, 2002: 325-330). Araştırma bulguları bu bilgileri doğrulamaktadır.

Ülkemizde de dünyada olduğu gibi engelli kadının ait olduğu bir statü yoktur ve kısa zamanda da oluşması mümkün değildir (Kelleci, 2005: 103-107). Kadınların bütün toplumlarda dışlandığı, eş cinsellerden sonra en fazla dışlanan grubun kadınlar olduğu, engelli gruplar içinde de en çok kadınların dışlandığı, engelli kadın olmaları nedeni ile haklarından mahrum kaldıkları ve şiddete uğradıkları da bilinmektedir (Küçükkaraca, 2005: 52). Engelli kadınlar bugünkü toplumda dışlanmış ve en zayıf gruptur (Deegan, 1985). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadın engelli olmak, hemen hemen hiçbir statüye sahip olmamak anlamına gelmektedir (Ersoy- Özcan, 2005: 177). Ülkemizde kadının gücü, ev içindeki "eş" ya da "anne" olma rolünden kaynaklanmaktadır. Kadının toplumdaki diğer statüleri de bu role dayanmaktadır. Bu da engelli kadının toplumsal yaşamda yaşadığı sorunların öncelikle cinsiyeti, sonrasında da özürülü bir bedene sahip olmasının daha çok biçimlendirilmiş sosyal rolleri yerine getirememesi ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla engelli kadına, kadın gözünden ve kadınların kendi bakış açılarından bakmaları bu çalışmanın temel hareket noktasını oluşturmaktadır. Engelli kadınların kaliteli yaşam beklentisi için temel haklarının bilinmesi ve savunulması gerekmektedir (Küçükkaraca, 2001: 227- 231). Ancak bu şekilde insanca

yaşama haklarının sağlanması mümkün olacaktır

Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınların %19,8'inin devletten en önemli beklentisinin maddi yardım, %22,2'sinden fazlasının yerel yönetimlerden en önemli beklentisinin maddi yardım, %34,6'sından fazlasının sosyal çevreden en önemli beklentisinin kendilerine yardımcı olmaları, %40,7'sinden fazlasının gelecekte en önemli beklentisinin başkalarına muhtaç olmadan yaşamak olduğu görülmektedir.

Oliver (1992)'a göre engellilik, türü ve derecesi ne olursa olsun tüm bireylerin geleceğe ilişkin beklenti ve umutlarını sarsmaktadır. Araştırma sonuçları bu görüşü desteklemektedir.

SONUÇ

Araştırmaya katılan kadınların, engelli olmaları ve toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar nedeni ile eğitim, istihdam ve iş yaşamı, aile ve evlilik yaşamında sorunlar yaşadıkları ve ayrımcılığa uğradıklarını düşündükleri görülmektedir.

Toplum içinde ayrımcılığa uğrayanların ortak özelliği "güçsüzlük"tür (Parsons, 1991: 8). Sosyal hizmet uygulamalarında güçlendirme yaklaşımı özellikle toplumsal bütünleşme sorunları yaşayan marjinal gruplar ve sosyal eşitsizlik, sosyal dışlanma, ezilmişlik ile karşı karşıya kalan müracaatçı grupları için kullanılmaktadır. Kadınlar ve engelliler de bu gruplar arasındadır (Parsons, 1991:8).

Güçler perspektifi müracaatçıyı suçlayan, semptomlara göre kategorize eden, çevresel faktörleri göz ardı eden teşhisçi modele alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Weick ve diğ., 1989, Şahin

2001, Akt.: Duyan, 2008: 62). Güçlendirme yaklaşımı, hastalık kavramı yerine “iyi durumda olma” kavramını; “yetersizlik” kavramı yerine ise “yetenek” ve “kabiliyet” kavramlarını ön plana çıkarır. Güçlendirme yaklaşımının getirdiği mekanizmalar sayesinde bireyler, kurumlar ve topluluklar kendileriyle ilgili konularda kontrolü ve insiyatifi ellerine alırlar, çevreleri hakkında eleştirel bir farkındalık geliştirirler ve hayatlarını etkileyen kararların alınma sürecine katılırlar. Bu yaklaşım, bireylere kendi sosyo- politik çevreleri üzerinde kontrol sağlamak ve sosyo- politik çevrelerini eleştirel biçimde analiz edebilmek için gerekli becerileri (karar alma ve kaynakları harekete geçirme becerileri gibi) geliştirme fırsatı sunar (Warschawsky ve Zimmermann, 1998: 4- 5). Güçlendirme süreci kişisel, kişiler arası ve kurumsal düzeyleri kapsamaktadır ve güçlendirme yaklaşımının 5 temel prensibi vardır; “sosyal eylem, siyasi farkındalık, konuşma ve söz sahibi olma hakkı, kendini tanıyarak yeterli görmek ve sahip olduğu gücü kullanabilmek” tir (Breton, 1994:23- 27). Sosyal hizmet mesleği açısından engelli kadını güçlendirmek için öncelikle, kadınlara tam ve kendine özgü yaşayan bir insan olduğuna dair farkındalık kazandırmak, varolan ancak gizli kalmış olan gücünü ortaya çıkarmak ve yansıtmak, kadınları düşünce ve seslerini duyurmak için özgürleştirmek, bastırılmış kadın seslerini dinlemek gerektiği üzerinde durmaktadır. Bunlar için sosyal hizmet uzmanlarının çeşitli rolleri yerine getirmekte istekli olması gereklidir. Engelli kadının güçlenmesi için gerçekleştirilmesi gereken değişiklikler arasında ise “kendi hayatını düzene koyma becerisi geliştirmesi, kendinden utanma ve kendini suçlama duygusunu

azaltma, kendisi ve sosyal çevresi ile ilgili değişimler için sorumluluk alması “ yer almaktadır. Bu roller arasında, “kabullenici olmak, iyi bir dinleyici olmak ve makro boyutta değişim yaratıcı politik çevrelerle çalışılmak” vardır (Guttierez ve Lorraine, 1998: 48- 49). Engelli kadının güçlendirilmesi güvenli çevre ile ilişkilidir. Bu çevre engelli kadının kendine inanması, kendisi ile ilgili farkındalık kazanması ve bunları konuşabilmesi için teşvik edici olmalıdır. Aynı çevrede bulunan diğer kadınların varlığı (grup olarak) oldukça önemlidir (Guttierez ve Lorraine, 1998: 28- 50).

Benzer araştırmaların az olması engelli kadınlara yönelik hizmetlerin güçlenmesini engellemektedir (Arıkan, 2001: 46). Ayrıntılı ve derinlemesine bilgi toplayan çalışmalar, engellilerin özellikleri ve yaşadıkları sorunlara bütüncül bir yaklaşım geliştirecek, hizmet verenlerin engellileri daha yakından tanıyıp anlamalarıyla bu gruba götürülen hizmetlerin niteliğinin yükselmesini ve “kişiye özgü” çözümler üretilmesini kolaylaştırıcı olacaktır (Acar, 2001: 77- 80). Yaşam zorluklarını insan hakları ile aşmak düşüncesi, konuya yeni zihniyetlerle yaklaşımı, yeni yapılar oluşturmayı ve özgün uygulamalar üretmeyi zorunlu kılmaktadır (Cılga, 2001: 79-89). Bu çalışmanın bu türde yapılan az sayıda çalışma olması nedeniyle sosyal hizmet müdahalesinin etkililiğini arttırması anlamında yarar sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma sonuçları, ortopedik engelli kadınların yaşadıkları sorunların daha çok toplumun onları kadın ve engelli olmaları nedeni ile yetersiz olarak algılanmalarından kaynaklandığını, kadınların bu olumsuz atfetmelerden etkilenedikleri ve toplum içinde çalışabilen ve

üreten birey olarak görülmeişlerinin ve fiziksel mekan ve ulaşılabilirlik ile ilgili sorunların özellikle toplumsal yaşamda ve iş yaşamında kendilerini engelleyici olduklarını göstermektedir.

Ortopedik engelli kadınların Birleşmiş Milletler Engelliler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar'da bahsi geçen fiziksel çevre koşulları, istihdam, eğitim, yoksulluk, sağlık, spor, rehabilitasyon gibi alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanarak, sorunlarına bütüncül olarak yaklaşılması ve psiko- sosyal yönden desteklenmeleri, kendi hakları ve toplumsal konumları ile ilgili farkındalık kazanmaları, baş etme mekanizmalarının güçlendirilmesi, sosyal hizmet mesleğinin güçlendirme yaklaşımı ile yaşamda en üst düzeyde etkili kılınmaları gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, ortopedik engelli kadınların, maddi ihtiyaçlarının yanı sıra toplumsal yaşamın her alanında kendini ait hissetme, toplumda sayılma, itibar görme, idealler edinme ve yaşam kalitelerinin artırılarak güçlenmeleri sağlanmalıdır. Ortopedik engelli kadınlar kişisel olarak güçlendiğinde, hayatta özgürleşmelerinin kolaylaşacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte, toplum yapısının sosyal yaşamın her alanında değişmesi, engelli bireyleri kabullenici ve eşitlikçi bir toplum yapısı oluşturulmasına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

Abu Habib, L. (1995). Women and disability don't mix: double discrimination and disabled women rights. *Gender Development*, 3 (2), 49-53.

Acar, H. (2001). Özürlülük araştırmalarında yeni bir yaklaşım ve niteliksel araştırma tasarımı. *Görme Özürlüler İçin Rehabilitas-*

yon Deneyimleri Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları (Yay. Haz. K. Karataş), No 4: 77- 80. Ankara: Körler Federasyonu.

Akkök, F. (1982). Özürlü çocukların aileleriyle psikolojik danışma ve rehberlik çalışmaları. *Psikoloji Dergisi*, 4 (16), 3- 5.

Aral, N., Gürsoy, F., Bütün Ayhan, A. (2005). Engelli kadına yönelik fiziksel istismar. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan Kocaeli*. İstanbul: Grafik Matbaacılık.

Arıkan, Ç. (1995). *Ortopedik Sakatlığı Olan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Sakatlık Sorunu: Değerlendirmeler ve Beklentiler*. Ankara: Gökçe Teknik Ltd. Şti.

Arıkan, Ç. (2001). *Türkiye'de görme engelli kadınlar: sorunlar, beklentiler, çözüm önerileri*. No:3, Ankara: Ankara Körler Federasyonu Yayını.

Başar, F. (1998). Kadına yönelik şiddet: dayak. *Ka-De-Fe*, 1, 13-15.

Bilgin, K. U. (1997). Engellilerin istihdamında yöntem arayışı. *Görme Engellilerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu 1- 2 Aralık*. Ankara: Altı Nokta Görme Engellilere Hizmet Vakfı Yayınları.

Breton, M. (1994). On the meaning of empowerment and empowerment-oriented social work practice. *Social Work with Groups: A Journal of Community and Clinical Practice*, 17 (3).

Chang, J., Martin, S., Moracco, K., Dulli, L., Scandalin, D., Loucks-Sorrel, M., Turner, T., Staroneck, L., Porian, P., Bau-Saada, I. (2003). Helping women with disabilities and domestic violence: Strategies, limitations and challenges of domestic violence programs and services. *Journal of Women's Health*, 12 (7), 699-708.

Cılga, İ. (2001). Özürlülerin yaşam kalitesi. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 1 (1), 79-89.

Cırıl, S. (1984). *Sakat ev kadınlarının ev idaresine ilişkin sorunlarının incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

- Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Deegan, M. J. ve Brooks, N. A. (Eds.). (1985). *Women and disability: the double handicap*, New Brunswick: Transaction Books.
- Duyan, V. (2008). Aileye yönelik planlı müdahale sürecinin aşamaları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 14 (1), 41- 61.
- Erbil, F. (2007). Yoksulluk ve özürllülük. *ÖZ-VERİ*, 4 (1), 939- 964.
- Florian, V. ve Dangoor, N. (1994). Personal and familial adaption of women with severe physical disabilities: a further validation of the double ABCX model. *Journal of Marriage and the Family*, 56, 735-746.
- Ford, A. ve Moore, D. (2000). An exploratory study of violence, substance abuse, disability and gender. *Social Behavior and Personality*, 28 (1), 61-78.
- Gutierrez, M. ve Lorraine, M. (1998). *Empowerment in social work practice*. A sourcebook. Brooks/Cole Publishing Company.
- Hartman, C., Macintosh, B., Englehardt, B. (1983). The neglected or forgotten sexual partner of the physically disabled. *Social Work*, 28 (5), Spt-Oct, 370-374.
- Hassouneh, P. ve Curry, M. (2002). Abuse of women with disabilities: state of the science. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 45 (2), 96-104.
- Işıkhan, V. (2001). Özürllü kadınların istihdam sorunları. *Görme Özürllüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları 24- 25 Mart* (Yay.Haz.: Kasım Karataş), Ankara: Körler Federasyonu.
- Karasar, N. (1991). *Bilimsel araştırma yöntemi: kavramlar, ilkeler, teknikler*. Ankara: Bilim Kitap.
- Karataş, K. (1996). *Genç işsizliği ekonomik toplumsal ve ruhsal sonuçları*. No:2, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını.
- Karataş, K. (1997-1998). Engelliler kentlerde hareket etmek istiyorlar. *Ufkun Ötesi Türkiye Görme Engelliler Federasyonu Dergisi*, 4 (2), Kasım 97- Nisan 98.
- Karataş, K. (2002). Özürllülere yönelik ayrımcılık ve ayrımcılıkla savaşıım, *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, Mayıs, 2 (1), 1-10.
- Karataş, K. (2002). Engellilerin toplumla bütünleşme sorunları, bir sosyal politika yaklaşımı. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 2 (2), 43-55.
- Kelleci, L. (2005). Engelli kadın ve sosyal statü. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan, Kocaeli*. İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Kitchin, R. (1998). "Out of place", knowing one's place: space, power and the exclusion of disabled people. *Disability and Society*, 13 (3), 343- 356.
- Kitchin, R. , Shirlow, P. ve Shuttleworth, I. (1998). On the margins: disabled people's experience of employment in donegal, west ireland. *Disability and Society*, 13 (5), 785-806.
- Kolat, S. (2007). Avrupa birliği'nde özürllülere yönelik ayrımcılıkla mücadele. *ÖZ- VERİ*, 4 (2), 1065- 1084.
- Kuzgun İ. K. ve Aydın D. G. (2005). Türkiye'de işgücü piyasasında engelli kadının yeri. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan Kocaeli*. İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Küçükkaraca, N. (2001). Özürllü hakları ve sosyal hizmet mesleği. *Görme Özürllüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları* (Yay. Haz. K. Karataş), No 4: 227-231. Ankara: Körler Federasyonu
- Küçükkaraca, N. (2004). Farklılık ve kültürel yetkinliği olan sosyal hizmet uygulamaları. *Sosyal Hizmetler Sempozyumu: Türkiye'de Sosyal Hizmet Uygulamaları İhtiyaçlar ve Sorunlar*. 4- 6 Kasım, Alanya: Başkent Üniversitesi Yayını.
- Küçükkaraca, N. (2005). **Feminizm ve engelli kadın**. *Engelli Kadınların Sorunları ve*

- Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan, Kocaeli. İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Küçükkaraca, N., Özbulut, M., Sayar, Ö. (2008). *Özürlerle toplumsal bütünleşmeye bir adım*. Yayın No: 010, Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi.
- Lloyd, M. (1992). Does she boil eggs? Towards a feminist model of disability. *Disability, Handicap and Society*, 7 (3), 207- 221.
- Lloyd, M. (2001). The politics of disability and feminism: discord or synthesis?, *Sociology*, 35 (3), 715- 728.
- Mitler, P. (1995). Family and disabilities, *Family Matters*, I. Y. F: U.N, 289-333.
- Nisha (2006). Regulation of disabled women's sexuality, http://www.infochangeindia.org/agenda4_15.jsp (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2009).
- Oliver, M. (1992). *Social work with disabled people*. London: Macmillan.
- Oppong, C. ve K. Abu. (1985). *A handbook for data collection and analysis on seven roles and statuses of women*. Geneva: International Labor Office.
- Osunluk, H. ve Uğurlu, B. (2005). Özür- lü kadınlar ve ayrımcılık, *ÖZ- VERİ*, 2 (1), 410- 427.
- Özcan, H. (1986). Spastik çocuklar. *Aile ve Çocuk*, İstanbul.
- Özcan, N. (1996). *Feminist bakış açısından Türkiye'de kadın suçluluğu üzerine sosyolojik bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Özcan, M. (2005). Engelli kadınların çalışma yaşamındaki konumu. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan, Kocaeli*. İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Parsons, R. J. (1991). Empowerment: purpose and practice principle in social work. *Social Workwith Groups*,14 (2): 7-23.
- Reeve, D. (2002). Negotiating psycho- emotional dimensions of disability and their influence on identity constructions. *Disability and Society*, 17 (5), 493- 508.
- Schaller, J. and De La Garza, D. (1999). Its about relationships: perspectives of people with cerebral palsy on belonging in their families, schools and rehabilitation counseling. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 30 (2), 7-18.
- Stoval, C. and Sedlacek. W.E. (1985). Attitudes of male and female university student toward students with different physical disabilities. *Journal of Collage Student Personnel*, 24 (4), 325- 330.
- Topçubaşı, F. ve Arkan, Ç. (2005). Türkiye'de görme engelli kadınların konumu: genel bir değerlendirme. *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu 29- 30 Nisan, Kocaeli*. İstanbul: Grafik Matbaacılık.
- Vural-Dinçkol, B. (1998). "Kadının hukuksal statüsünün tarihsel gelişimi. 20. yüzyılın sonunda kadınlar ve gelecek, *TODAYE* Yayın No: 285, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayın No: 16, 35-50, Ankara.
- Warschausky, S. ve Zimmermann, Marc A. (1998). Empowerment theory for rehabilitation research: conceptual and methodological issues. *Rehabilitation Psychology*, 43 (1).
- Weinberg, N. (1983). Social equity and help seeking process: a structural perspective. A. Nadler, J. D, Fischer, B. M DE Paulo (Eds) *New Directions in Helping* N. Y: Academic Press.

